

О. Б. Ватченко,
к. е. н., професор, Дніпропетровська державна фінансова академія
К. О. Свистун,
Дніпропетровська державна фінансова академія

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

У статті досліджуються особливості розвитку промисловості України, її територіальне розміщення, структура, стан основних засобів, інноваційний розвиток, інвестиційні аспекти, фінансові результати діяльності промислових підприємств, напрямки розвитку.

The article investigates features of development of industry of Ukraine, such as its territorial placing, structure, technological organisation, state of the fixed assets, innovative development, investment aspects, financial results of activity of industrial enterprises, directions of development.

Ключові слова: промисловість, структура промисловості, технологічні уклади, основні засоби, знос, оновлення, рентабельність, інвестиції, інновації, кластери.

Key words: industry, structure of industry, technological modes, fixed assets, wear, updating, profitability, investments, innovations, clusters.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах відкритої ринкової економіки стійке економічне зростання можливе тільки при відповідному рівні конкурентоспроможності продукції, що виробляють промислові підприємства.

Не секрет, що промисловість є одним з провідних сегментів економіки в багатьох державах, вона визначає рівень їх економічного розвитку, можливості участі у світовій організації торгівлі. В промисловості формуються кошти, які спрямовуються на її розширене відтворення, і вона є активним фактором науково-технічного прогресу. Тому дослідження у цьому напрямі є завжди актуальними.

Період адаптації до умов відкритого ринку супроводжується змінами в галузевій структурі України, що відрізняється від тенденції попереднього промислового розвитку. Сучасна галузева структура стала менш прогресивною і нагадує структуру початкового етапу індустріалізації і структури країн, які розвиваються із сировинною експортною орієнтацією. Знос основних фондів потребує оновлення промисловості у відповідності до загальносвітових стандартів, але для початку слід окреслити коло пріоритетів необхідного оновлення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізу та прогнозуванню розвитку української промисловості присвятили свої праці відомі вчені, зокрема, О.І. Амоша і А.І. Федулова досліджували інноваційні аспекти промисловості, В.В. Підгірний — проблеми державного регулювання промислового виробництва, А.О. Збаразська — розподіл міжгалузевого ефекту в промисловості України та якості ресурсокористування, Н.В. Погуда аналізував інвестиційну діяльність України в кризовий період. Однак питання стану та розвитку промисловості потребують доопрацювання.

Метою статті є дослідження розвитку промисловості в умовах перетворень, спрямованих на розбудову ринкового середовища в Україні та її регіонах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україні у спадок дістався потужний промисловий комплекс з домінуючим виробництвом 3-го і 4-го технологічних укладів, питома вага останніх становить разом близько 95%. Це переважно традиційні галузі добувної та обробної промисловості, започатковані на ранніх стадіях індустріалізації, що дійшли межі своїх можливостей. Їх питома вага в обсязі реалізованої промислової продукції у 2009 році складала понад 80% [7].

Саме в промисловості виробляється більша частка ВВП, який належить до системи національних рахунків і є найбільш універсальним показником, що характеризує економічну могутність держави (рис. 1) [5].

Протягом 2001—2008 рр. спостерігалось зростання ВВП у вартісному виразі як в цілому по Україні, так і в її промисловості. У 2008 р. в порівнянні з 2001 р. загальний ВВП збільшився у 4,5 рази, а в промисловості у — 4,1. Але в 2009 р. — році світової фінансової кризи, яка не минула і Україну, ВВП в цілому зменшився відносно 2008 р. на 9,5%, у промисловості — на 17,4%.

За перші роки XXI ст. відбувається зменшення частки промисловості у ВВП, якщо 2001 р. вона складала 46,28%, то у 2009 р. — 39,75%.

Значну роль у формуванні структури обсягу реалізованої промислової продукції відіграють підприємства, переважна більшість яких розташовані у Донецькому (Донецька і Луганська області) та Придніпровському (Дніпропетровська і Запорізька області) економічних районах, а також у Харківській і Полтавській областях. Саме вони дають найбільшу частку ВВП, яка з кожним роком зростає. Так, у 2008 р. їх сукупна питома вага в структурі ВВП складала 40,9% (табл. 1) [4].

Згідно табл. 1, чільну позицію за часткою ВВП у 2008 р. посідає м. Київ: більше 18%, що можна пояснити його особливим статусом столиці. Частки Донецької та Дніпропетровської областей складають відповідно 12,0% і 10,6%. Разом з цим, частка Донецької області в динаміці 2004—2008 рр. має тенденцію до зменшення (від 13,0% у 2004 р. до 12,0% у 2008 р.), а частка Дніпропетровської, навпаки — до зростання (від 8,6% у 2004 р. до 10,6% у 2008 р.). Частки в структурі ВВП Харківської та Полтавської областей склали відповідно 6,3% та 3,4%, а в динаміці 2004—2008 рр. мають тенденцію до зростання у Харківській області і до скорочення у Полтавській.

Враховуючи відмінності між чисельністю населення у промислових регіонах, доходимо висновку, що за показниками ВРП загалом та на 1 особу вони займають різні сходинки. За період 2004—2008 рр. спостерігається збільшення обсягу ВРП на 1 особу майже у 3 рази, і найбільше у Дніпропетровській області — у 3,59 рази в 2008 р. в порівнянні з 2004 р. У Полтавській області і м. Києві в динаміці 2004—2008 рр. обсяг ВРП на 1 особу збільшився відповідно у 2,54 і в 2,66 рази. Разом з цим, зазначимо: якщо за часткою ВВП у 2008 р. (табл. 1) перше місце займала Донецька область, то за абсолютними даними по ВВП на 1 особу лідирує Дніпропетровщина.

Обсяги реалізованої промислової продукції за регіонами в динаміці за 2005—2009 рр. наведені на рис. 2 [4].

У динаміці 2005—2009 рр. обсяги реалізованої промислової продукції у вартісному виразі зросли на кінець досліджуваного періоду в середньому в 1,7 рази по кожному промислового регіону. Лідери зростання — Луганська і Дніпропетровська області: відповідно у 1,7 і 1,6 рази в 2009 р. в порівнянні з 2005 р. Можемо також простежити досить високе щорічне зростання обсягу реалізованої промислової продукції за регіонами з піком у 2008 р. Наприклад, в Луганській і Донецькій областях обсяг реалізованої промис-

лової продукції в порівнянні з 2007 р. збільшився відповідно на 35,6% і на 33,4%, або на третину. Тим не менш, сьогодня динаміка індексів промислової продукції показує, що відбувається її падіння (табл.2) [4].

У структурі промисловості регіонів значну частку займає переробна галузь (рис. 3), яка за 2004—2009 рр. складала від 65% до 81% [4]. Решта припадала на добувну промисловість і виробництва та розподілення електроенергії, газу та води.

У 2009 р. частка переробної галузі мала найменший показник у Дніпропетровській області (65,2%) і максимальний — у Харківській області (76,1%). Добувна промисловість була найбільш виражена в Дніпропетровській (20,7%), далі йшли — Полтавська (20,9%), Луганська (13,7%) і Донецька (13,4%) області. Що ж до виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, то ця галузь промисловості найбільше представлена в Запорізькій і Харківській областях (відповідно 23,5% і 20,9%), а в інших регіонах коливається на рівні 10–11%, крім Полтавської області (5,4%).

У структурі переробної промисловості за регіонами чільне місце у Донецькій, Дніпропетровській і Запорізькій області займає металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (відповідно 56,5%, 56,0% і 38,5% в 2009 р.), що зумовлюється розміщенням продуктивних сил у цих регіонах і матеріальною базою, яка залишилася у спадок від Радянського Союзу.

За період дослідження (2004—2009 рр.) можемо простежити тенденцію до скорочення питомої ваги серед усіх підгалузей в структурі переробної промисловості.

Машинобудування та виробництво коксу і продуктів нафтоперероблення у динаміці за 2004—2009 рр. в Донецькій області мають тенденцію до зменшення. Так, частка машинобудування в Донецькій області в 2004 р. складала 15,74%, а в 2009 р. — 13,8%, виробництво коксу і продуктів нафтоперероблення у 2004 р. складало 13,0%, а в 2009 р. — 7,6%. Питома вага хімічної та нафтохімічної промисловості представлена найбільше в Луганській області. У 2009 р. вона складала 9,3%, тоді як у 2004 р. — 12,2%.

У Полтавській і Харківській областях провідною галуззю переробної промисловості є виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, частка якої в Харківській області у динаміці 2004—2009 рр. перебувала у межах 31,5—41,4%, а в 2009 р. — складала 41,4%; в Полтавській області частка цієї галузі перебувала у межах 17,3—34,1%, у 2009 р. — 34,1%. Отже, можемо простежити зростання частки цієї галузі. Частка машинобудування у структурі переробної промисловості в Харківській і Полтавській областях у 2009 р. складала відповідно 23,3% і 14,9%, а у динаміці за 2004—2009 рр. характеризувалася скороченням із 29,4% у 2004 р. до 23,3% у 2009 р. у Харківській та з 19% у 2004 р. до 14,9% у 2009 р. у Полтавській області. Щодо виробництва коксу і продуктів нафтоперероблення, то у динаміці за 2004—2009 рр. воно характеризується спадом в обох областях: у Харківській — із 9,2% у 2004 р. до 7,0% у 2009 р., у Полтавській зі 56,6% у 2004 р. до 44,4% у 2008 р.

Якість і конкурентоздатність продукції залежать від багатьох чинників, у тому числі, у тому числі, від основних засобів. Слід відмітити, що їх вартість у промисловості протягом 2000—2008 рр. постійно зростала. У 2009 р. по Україні вона складала 970942 млн грн., що більше у 3,4 рази в порівнянні з 2000 р. і на 27,7% більше, ніж у 2008 р. У динаміці за регіонами вартість основних засобів також мала цю ж тенденцію. Наприклад, в Дніпропетровській області у 2009 р. вона дорівнювала 163025 млн грн., що більше за показник 2000 р. у 3,9 рази і більше на 37,1% у порівнянні з 2008 р. Частка основних засобів у промисловості 6-ти промислових регіонів у 2000 р. становила 65,1%, а у 2009 р. вже — 70,7%. Більша частина основних засобів промисловості це ті, що були введені в дію у середині ХХ ст. На сьогодні всі вони мають величезний знос (рис.4) [3].

Знос основних засобів, менший ніж 50%, наявний у Луганській області, щодо інших регіонів, то в них він вже давно перевищив цю межу. Наприклад, у 2009 р. в Донецькій області — 70,5%, у Полтавській — 73,1%. У виробництві залучені основні засоби, які використовуються майже століття, як результат — випуск неконкурентоздатної продукції, що не користується попитом. Разом з цим, оновлення основних засобів здійснюється повільніше за їхній знос. Наприклад, в 2009 р. при зносі основних засобів 61,2% їх оновлення становило 6,5%.

Політична нестабільність, неефективне управління привело до зростання в Україні кількості збиткових промислових підприємств від 39% у 2008 р. до 41% у 2009 р. (рис.5) [5].

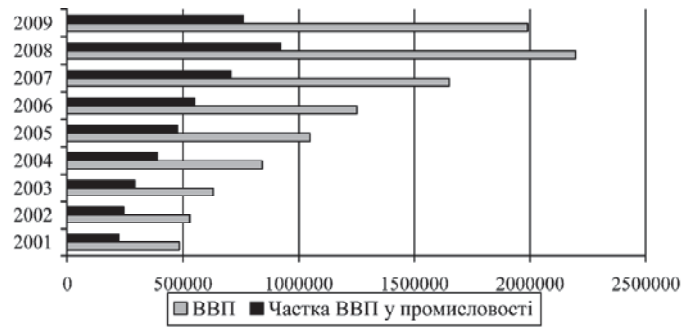

Рис. 1. Динаміка змін ВВП України за 2000—2009 рр. (у ринкових цінах, млн грн.)

Таблиця 1. Частка промислових регіонів в загальному обсязі валової доданої вартості України за 2004—2008 рр., %

Регіон	Рік	2004	2005	2006	2007	2008
Донецька		13,0	12,7	12,9	12,4	12,0
Дніпропетровська		8,6	9,0	9,3	9,5	10,6
Луганська		3,9	4,2	4,2	4,2	4,3
Запорізька		4,3	4,3	4,3	4,4	4,3
Харківська		6,0	5,9	5,9	6,1	6,3
Полтавська		3,7	3,9	3,8	3,7	3,4
Усього		39,5	40	40,4	40,3	40,9
м. Київ		18,5	18,3	18,3	19,7	18,7
Разом (із Києвом):		58,0	58,3	58,7	60,0	59,6

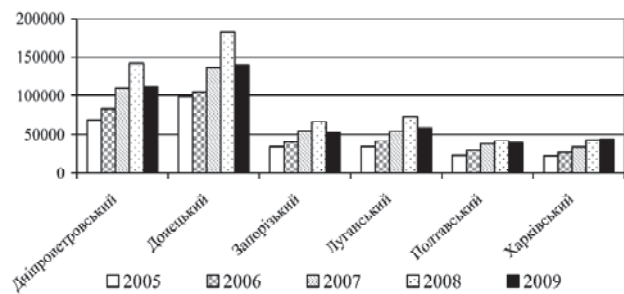

Рис. 2. Динаміка обсягу реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2005—2009 рр. по промисловим регіонам, млн грн.

Таблиця 2. Зміни індексів промислової продукції за 2006—2009 рр., %

Області \ Роки	2006	2007	2008	2009
Дніпропетровська	107,3	106,7	94,3	87,5
Донецька	101,4	96,7	97,3	90,3
Запорізька	103,9	107,9	92,9	82,3
Луганська	106,2	96,8	103,9	89,5
Полтавська	113,7	103,4	98,8	99,3
Харківська	99,8	100,6	106,4	99,5

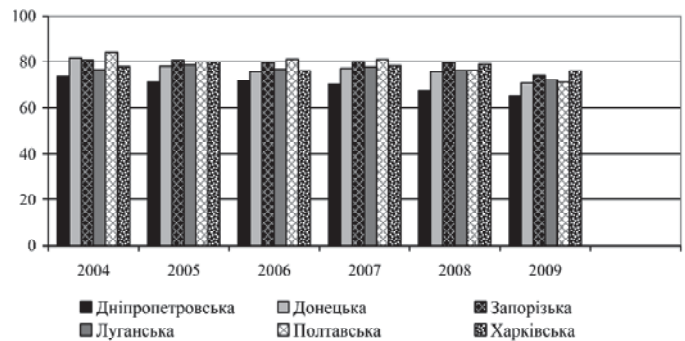

Рис. 3. Динаміка частки переробної галузі, % [4]

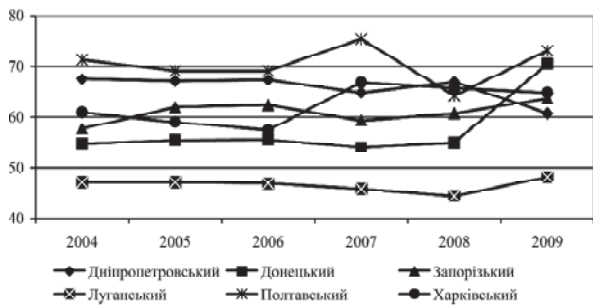

Рис. 4. Динаміка зносу основних засобів у 2004—2009 рр., за промисловими регіонами, %

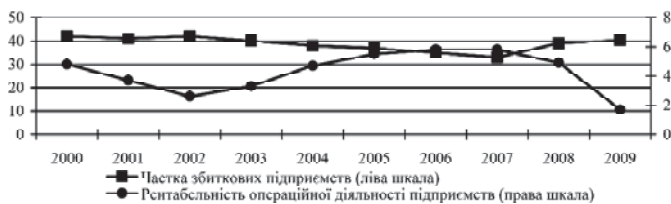

Рис. 5. Динаміка показників, що характеризують стан промислових підприємств, %

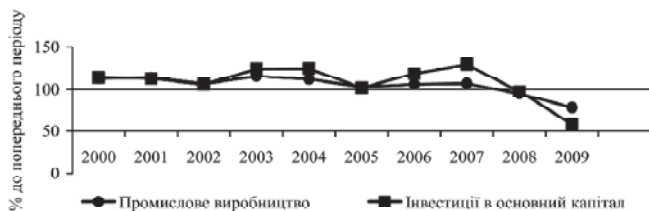

Рис. 6. Динаміка коливань інвестицій і промислового виробництва, %

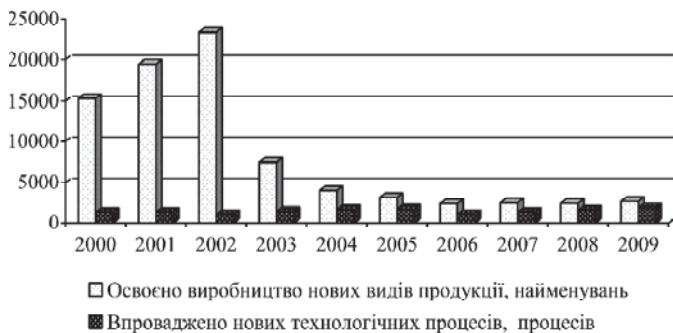

Рис. 7. Показники інноваційної діяльності у промисловості України

Рентабельність операційної діяльності підприємств має хвилясту динаміку. Її максимальне значення 5,8% припадає на 2006—2007 рр і мінімальне — 1,7% на 2009 р.

Вкрай необхідне у такому випадку системне оновлення техніко-технологічної структури економіки потребує не тільки великого бажання власника, а також масштабних інвестицій в основний капітал. Останні є вирішальною детермінантою економічного зростання. Якість життя населення та інші найважливіші характеристики розвитку сучасного суспільства теж залежать від темпів економічного зростання країни. Звідси випливає, що управління інвестиційними процесами, забезпечення їхньої повної віддачі є одним з першочергових завдань як центральних, так і регіональних органів влади [2].

Протягом останніх 2008—2009 рр. можемо простежити різке скорочення інвестицій в основний капітал (рис. 5), що в сукупності зі світовою фінансовою кризою негативно відобразилося і на промисловому виробництві, частка якого у 2009 р. склала лише 78,1% від показника 2008 р. (рис. 6). Зв'язок між інвестуванням і зростанням промислового виробництва простежується на рис. 5, на якому зростання основних капіталовкладень у період 2002—2003 рр. і 2005—

2007 рр. супроводжується зростанням темпів промислового виробництва.

У сучасній тенденції перетворення світової економіки в постіндустріальну, інформаційну економіку саме інновації відіграють все більшу роль в якості джерела приросту промислового виробництва. Україна, на жаль, у даній ситуації відстає не лише у розвитку власних наукових досліджень, а й у використанні чужих інновацій, знань і розробок. До об'єктивних причин такого становища належать затухання інноваційних процесів без належної підтримки та використання науково-технологічних надбань попередніх років, до суб'єктивних — відмова економічних суб'єктів від декларування інноваційних продуктів, що не має сенсу за відсутності інноваційних пільг [1]. Має місце низький рівень нововведень (рис. 7) у промисловості України.

Значна різниця між кількістю освоєних виробництв нових видів продукції і кількістю впроваджених нових технологічних засобів була особливо помітна в 2000—2003 рр. (апогей "проїдання"). Починаючи із 2003 р. вона (різниця) стає все меншою.

На початку XXI ст. американські науковці провели дослідження щодо впровадження нововведень у промислових компаніях США. Аналіз показав: 8% з них не вважають, що нововведення можуть вплинути на ефективність бізнесової діяльності, 51% — чекає помітного її поліпшення, а 41% — істотного зростання [6]. Тому найважливішим економічним пріоритетом на сучасному етапі розвитку є диверсифікація економіки, переведення її на інноваційний шлях розвитку для формування 5-го та 6-го технологічних укладів.

ВИСНОВКИ

Наслідки зносу основних засобів промисловості України являють собою вкрай незадовільне явище. Цей показник в середньому складає 60%, а в окремих регіонах, зокрема у Харківській області, у 2008 р. він дорівнював 81,8%, що досить катастрофічно.

Показники діяльності промислових підприємств України характеризуються високою часткою збиткових підприємств — 41,0% (2009 р.) та низькою рентабельністю їх операційної діяльності — 1,7% (2009 р.). Необхідні у такому випадку інвестиції не можуть створити належних умов для покращення діяльності підприємства через значне їхнє скорочення у 2009 р. до 58,5% від попереднього показника.

У структурі промисловості України переважає переробна галузь, чия частка у 2008 р. складала 71,6%. Але в ній майже зникла легка промисловість: її частка складала у 1990 р. — 10,8%, а у 2009 р. тільки 0,9%. Частка машинобудування у цьому ж році знизилася до 13,3%.

Серед пріоритетів розвитку промисловості України слід виділити збільшення капіталовкладень у промисловість; масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки, переведення її на інноваційний шлях розвитку для формування 5-го та 6-го технологічних укладів, що більш відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку; перехід від експорторієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності української промисловості на світових ринках; впровадження ресурсо-, енерго- та екологозберігаючих технологій.

Література:

1. Амоша О., Вишневський В., Збаразська Л. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу // Економіка України. — 2009. — № 11. — С. 4—14.
2. Погуда Н.В. Аналіз інвестиційної діяльності України в кризовий період [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://intkonf.org/poguda-nv-analiz-investitsiyiny-diyalnosti-ukrayini-v-krizoviy-period/>
3. Статистичний збірник Регіони України 2010 ч.І / Держ. ком. статистики України; ред. О. Г. Осауленка, в 2-х частинах. — К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — 808 с.
4. Статистичний збірник Регіони України 2010 ч.ІІ / Держ. ком. статистики України; ред. О. Г. Осауленка, в 2-х частинах. — К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — С. 185.
5. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держ. ком. статистики України; ред. О. Г. Осауленка. — К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — 567 с.
6. Управленческие нововведения в США. Проблемные внедрения / Под. ред. А. Уранова. — М.: Наука, 1986. — 244 с.
7. Федуллова Л. І. Технологічна структура економіки України // Економіст. — 2008. — № 5. — С. 28—33.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2011 р.